

Körkép a hazai kvalitatív pedagógiai kutatásokról

Egy hosszú utazás során időnként célszerű megállnunk, és visszatekinteniünk a lassan már feledésbe merülő élményekre, hogy levonhassuk belőlük a megfelelő következtetéseket, és tanuljunk a tapasztalatainkból. A hazai pedagógiai vizsgálatok között már többéves múlttal rendelkező kvalitatív kutatások esetén is eljött a visszatekintés és a következtetések levonásának ideje, hiszen csak így válik lehetővé a jövő kvalitatív vizsgálataira számára a minél pontosabb és sokrétűbb elméleti és módszertani háttér kiépítése. Ezt kívánja elősegíteni ez a tanulmány is, amely a nemzetközi kitekintéssel párhuzamosan elemzi a hazai kvalitatív pedagógiai kutatás fejlődéstörténetét. Célja olyan körkép készítése, amely négy pedagógiai folyóiratban, az Iskolakultúrában, az Új Pedagógiai Szemlében, a Magyar Pedagógiában és a Pedagógusképzésben 2000 és 2008 között megjelent kvalitatív tanulmányokról ad részletes információt. A körkép többfunkciójú: rávilágít a hazai kvalitatív kutatás elméleti és módszertani fejlődésére, illetve szakirodalmi bázist nyújt mindazoknak, akik most ismerkednek e paradigma szerteágazó területeivel, vagy ilyen kutatást folytatnak.

A hazai kvalitatív pedagógiai kutatások fejlődéstörténetét úgy célszerű elemeznünk, hogy a múltra való visszatekintés során kiemeljük a kvalitatív kutatómódszertan szempontjából leglényegesebb momentumokat, majd mindezek függvényében áttekintjük a jelen sokrétű elméleti és módszertani kultúráját. A kvalitatív vizsgálatok fejlődése és elterjedése kitűnő indokkal szolgál az elméleti háttér és a módszertani apparátus áttekintésére, hiszen mindezek a jövő vizsgálataira számára fontos kiindulási pontot jelenthetnek.

A tanulmány célja elméleti és módszertani körkép készítése napjaink kvalitatív pedagógiai vizsgálatairól. Mindezt történeti vonatkozásban tesszük, hiszen párhuzamot állítunk a nemzetközi és a magyar kvalitatív vizsgálatok fejlődéstörténete között, majd négy hazai pedagógiai szakfolyóirat, az *Iskolakultúra*, az *Új Pedagógiai Szemle*, a *Magyar Pedagógia* és a *Pedagógusképzés* tartalmát tekintjük át 2000-től 2008-ig.

Mielőtt ezt megtennénk, célszerű választ adnunk arra a kérdésre, hogy miért éppen e négy szaklap képezi a vizsgálat alapját; továbbá ki kell térnünk arra is, hogy mi indokolja az időintervallum rögzítését. A folyóiratokat tekintve ma már biztosan állítható, hogy olyan, nagy tradícióval rendelkező kiadványokról van szó, amelyek jelen voltak a hazai kvalitatív vizsgálatok kibontakozásánál, így már a kezdetektől publikálási teret biztosítottak számukra, és e törekvésükön napjainkig sem változtattak. Egy következő kutatás tárgyát képezhetik a 2000 után megjelenő pedagógiai folyóiratok (lásd *Képzés és Gyakorlat*), amelyek a kvalitatív vizsgálatok már újabb szempontrendszer szerinti elemzését tennék szükségessé, hiszen az évek során jelentősen megváltozott a módszertani kultúra és az elméleti háttér. Továbbá a kvalitatív kutatómódszertannal foglalkozó hazai szak-

könyvek listájának elkészítése is releváns adatokkal szolgálhatna. Az időintervallum meghatározásakor kijelenthetjük, hogy Szabolcs Éva (1999, 2001) két írása mérföldkőnek számít a hazai kvalitatív kutatások számára (a korábban megjelent néhány kvalitatív jellegű tanulmányt az *1. táblázat* tartalmazza), ezért olyan időintervallum rögzítésére vállalkoztunk, amely a kvalitatív kutatások kibontakozásának és elterjedésének elemzését egyaránt segíti. A kvalitatív szakirodalom és a kutatási eredmények pedagógiai köz-tudatba való beépülése az előttünk álló években még inkább számottevővé válhat, ehhez a folyamathoz kívánunk hozzájárulni a vizsgált időszakról készült körképpel.

A kvalitatív körkép elkészítésénél nehézséget jelentett, hogy a folyóiratok megjelenése nem egységes. Ez valós probléma volt nemcsak az adatgyűjtés során, hanem a tanulmány írásakor is. Az adatfeldolgozáskor az *Iskolakultúra* és az *Új Pedagógiai Szemle* rendelkezett 2000 és 2008 közötti teljes megjelenéssel, míg a *Magyar Pedagógia* 2007/3. száma állt az olvasók rendelkezésére. A *Pedagógusképzés* sajátos helyzetét mutatja, hogy 2000-től kisebb megszakítással csak 2003 után olvashatók rendszeresen a számai, a feldolgozáskor a 2008-as kötetek azonban mind rendelkezésre álltak.

A folyóiratok áttekintése során arra törekedtünk, hogy a kvalitatív vizsgálat következtében megjelenő subjektív hatásokat minimálisra csökkentsük, amihez a részletes dokumentáció és a személyi trianguláció technikáit használtuk. A trianguláció különféle típusai a kvalitatív vizsgálatok egyik érvényességi paramétereként használatosak. Esetünkben a személyi trianguláció azt jelentette, hogy az eredményeket – a tanulmány elemzési szempontrendszerével együtt – több személy is áttekintette, így korrekciós javaslataik beépítésével próbáltuk a szubjektivitás hatását csökkenteni. Több olyan tanulmány is kimaradt a feldolgozásból, amelyekben csak érintőlegesen jelent meg a kvalitatív megközelítés, és a munkából nem derültek ki a jellegzetes kvalitatív módszertani lépések. Emiatt nem tartottuk indokoltnak a feldolgozásukat és a szakirodalmi adatbázisban való rögzítésüket.

A kezdetektől napjainkig: párhuzam a nemzetközi és a hazai kvalitatív fejlődési folyamat között

A kvalitatív kutatás nemzetközi fejlődésvonalát tekintve először célszerű röviden a szociológia, a pszichológia és a pedagógia 1900-as évek körüli helyzetére kitérni. A szociológiában a századfordulón a sztenderdizált interjúk, a zárt kérdések és a statisztikai számítások képezték az akkori társadalomkutatás alapját. Felismerve az egyoldalú megnyiségi megközelítés hátrányait, a második világháború után egyre több kutató illetve folyamatos kritikával a kvantitatív felfogást, minek következtében az 1970-es évektől olyan módszerek, eszközök, technikák is megjelentek, melyek elvezettek a kvalitatív nézetek lassú elfogadtatásához. A századfordulón az amerikai kvantitatív szemléletű pszichológia nagy hatással volt a német pszichológia módszertanára is, ennek következményeként csak az amerikai szemléletváltással összhangban nyert teret a német pszichológiában a kvalitatív megközelítés (Mayring, 2002).

A pedagógiában az első pedagóguskutatások 1896-ban Kratz és munkatársai vizsgálataival elkezdődtek, akik a jó, a sikeres pedagógus tulajdonságlistáinak összeállításával elemezték a tanári munka hatékonyságát. Ezt az irányt folytatta tovább az 1930-as években Hart, aki tízezer tanuló véleménye alapján próbálta a kedvelt és a hatékony tanárok tulajdonságlistáit összegyűjteni (Szivák, 2002). A második világháború után a pedagógiában a kvantitatív kutatások indultak fejlődésnek az USA-ban, Angliában, Svédországban az 1940-es, míg az NSZK-ban az 1950-es években (Mayring, 2002). Az 1960-as évekre már Magyarországon is a kvantitatív jelleg dominált a pedagógiai kutatásokban.

Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején a kvantitatív pedagógiai vizsgálatok mellett szerepet kapott a szellemtudományi, hermeneutikai, fenomenológiai pedagógia

is, gyakran nézeteltérésbe kerülve a domináns kvantitatív nézetekkel. Glaser és Strauss (1967) Grounded Theory elméletének publikálása a kvalitatív kutatás számára alapvető jelentőségűvé vált. Az 1970-es években a kvalitatív módszertan a pedagógiában való megjelenésével elméleti síkon kedvező pozíciót foglalt el a kvantitatív felfogással szemben; sokan benne látták a bonyolult pedagógiai jelenségek feltárásának és elemzésének lehetőségét. Gyakorlati szempontból számos hátráltató tényezővel küzdött, mindezekre kiváló példa a kutatói szerep, az etika, a metodológiai követelmények, a hipotézisek körüli bonyodalmak. Ebben az időszakban került előtérbe a biográfiai, a narratív interjú, míg az angol neveléstudományi körökben az etnometodológiai szemlélet és az esettanulmány kapott különös figyelmet (Sántha, 2008a).

1988 óta létezik az első kvalitatív neveléstudományi folyóirat (*International Journal of Qualitative Studies in Education*), de más szaklapok is nyitottak bizonyultak a kvalitatív tanulmányok publikálására. Ma már számos folyóirat szakosodott a kvalitatív vizsgálatok eredményeinek közlésére, ilyenek például – a teljesség igénye nélkül – angol nyelven a *Qualitative Research*, a *The Qualitative Report*, a *Qualitative Social Work* vagy németül a *Sozialer Sinn*, a *Zeitschrift für Qualitative Forschung*, a *Zeitschrift für Qualitative Bildungs-, Beratungs- und Sozialforschung*, a *Zeitschrift für Hermeneutische Sozialforschung*. A technika fejlődésével több honlapon is nyomon követhetők a legújabb kvalitatív eredmények, többek között a www.qualitative-forschung.de; www.qualitative-research.com; www.atlasti.de; www.groundedtheory.com; www.qualisresearch.com; www.essex.ac.uk/qualidata; www.psychologie.de/katalog honlapok is az olvasók rendelkezésére állnak.

Hazai vonatkozásban a kvalitatív pedagógiai kutatás a nézetek, a reflektív szemlélet, a gondolkodás vizsgálatához használható kvalitatív módszerek és technikák megismerésével került előtérbe az 1990-es évek második felétől. Napjainkban már egyre több tanulmány és kézikönyv népszerűsíti a kvalitatív elméleteket és kutatás-módszertani elveket, növekszik azon PhD-hallgatók száma is, akik kutatási témájukhoz a kvalitatív technikákat vagy a kvantitatív és kvalitatív kombinált módszertani apparátust hívják segítségül. Az évente megrendezésre kerülő Országos Neveléstudományi Konferencia is kiváló lehetőséget nyújt a kvalitatív módszertan számára (újabb kutatás tárgyát képezhetné az itt elhangzott kvalitatív témájú előadások feldolgozása, hiszen ezek is rávilágítanak a módszertani kultúra fejlődési irányaira).

A hazai kutatók – mint ahogy azt a tanulmány második részéből láthatjuk – egyelőre többnyire az interjú, a kvalitatív tartomelemzést, a részt vevő megfigyelést, a terepmunkát, a különféle technikákkal elkészített naplót, a kognitív térképet, a támogatott felidézést, a metaforakutatást preferálták a kvalitatív módszertan széles palettájáról. Ismert a Grounded Theory alkalmazása, megjelent a számítógépes programok használata (egyik legismertebb az ATLAS.ti), de a kvalitatív kutatások gyakorlatbeli megvalósulá-

A szociológiában a századfordulón a sztenderdizált interjúk, a zárt kérdések és a statisztikai számítások képezték az akkori társadalomkutatás alapját. Felismerve az egyoldalú mennyiségi megközelítés hátrányait, a második világháború után egyre több kutató illetve folyamatos kritikával a kvantitatív felfogást, minek következtében az 1970-es évektől olyan módszerek, eszközök, technikák is megjelentek, melyek elvezettek a kvalitatív nézetek lassú elfogadtatásához.

sára is találunk példát, hiszen a kognitív térképet és a metaforahálót a pedagógusképzésben és az oktatásban is lehetséges módszerként használják (Sántha, 2008a).

A továbbiakban a kvalitatív kutatások nemzetközi történeti hátterét (az amerikai és a német vonatkozásokkal összhangban) korszakonként hasonlítjuk össze a hazai kvalitatív módszertani kultúra fejlődésével (Ehmann, 2002; Feischmidt, 2006; Gelencsér, 2003; Krüger, 2006; Sántha, 2006a, 2008a):

1. táblázat. Történeti fázisok a pedagógiai kutatásban. Forrás: Sántha, 2008a

Korszak	USA	Németország	Magyarország
19. század vége, 20. század eleje	Hagyományos korszak, pozitivistá felfogás, kvantitatív vizsgálatok.		A pedagógiai vizsgálatok útkereső fázisa. Leírások, problémafelvetések.
1960-as évek	Modernizáció, töretlen fejlődés, Grounded Theory megjelenése. Az empirikus megismerés a korszak nagy elméleteinek (strukturális, marxizmus, pszichoanalízis, szemiotika) van alárendelve.	Korai tanulmányok. Az 1950-es évektől erősödik a kvantitatív pedagógiai vizsgálat jelentősége.	Kvantitatív pedagógiai kutatások.
1970-es évek, 1980-as évek eleje	Különböző kvalitatív módszerek, technikák megjelenése. Kvalitatív folyóiratok feltűnése, etikai kódex létrejötte. Az empirikus megismerés számára új lehetőségeket nyit a fenomenológia és a hermeneutika.	Az 1970-es évek eleje az import fázisa: amerikai kvalitatív tanulmányok megjelenése. Az 1970-es évek vége: kvalitatív technikák elterjedése. Az 1980-as évek: kvalitatív módszertani fejlődés.	
Kb. 1985–1990	Reprezentációs krízis.	Konzolidáció, módszertani kérdések.	Kvalitatív technika alkalmazása a pedagóguskutatásban (Falus, 1985); etnometodológiai nézetek a pedagógiában (Szokolcsy, 1986).
1990-es évek	Posztmodern szemlélet.	Kutatási gyakorlat fejlődése, számítógépes programok, kvalitatív kutatás-módszertani tankönyvek.	Néhány kvalitatív módszertani tanulmány megjelenése (E. Szabó, 1997; Szabolcs, 1999).
Napjaink	Új technikák létrejötte, a kvalitatív módszerek gyakorlatbeli alkalmazása, az elmélet és a gyakorlat számára releváns eredmények produkálása.		A 2000-es évek eleje: kvalitatív szakirodalom megjelenése. Küzdelem a konzolidációért. A jövő: módszertani háttér erősödése, számítógépes programok elterjedése, kvantitatív-kvalitatív módszerkombináció.

Kvalitatív kutatás-módszertani tanulmányok négy hazai pedagógiai folyóiratban 2000 és 2008 között

A gyors hazai kvalitatív elméleti és módszertani fejlődés igazolására tekintjük át, hogy a vizsgált időszakban a bevezetőben kijelölt négy pedagógiai szaklap hány kvalitatív jellegű tanulmányt közölt. A fejlődés még úgy is megfigyelhető, hogy a 2008-as évre a kiadási csúszások miatt a tanulmány készítésekor a *Magyar Pedagógia* számai még nem jelentek meg:

- 2001-ben egy tanulmány a *Magyar Pedagógiában*;
- 2002-ben öt tanulmány az *Iskolakultúrában*;
- 2003-ban tíz tanulmány: kilenc az *Iskolakultúrában* és egy az *Új Pedagógiai Szemlében*;
- 2004-ben öt tanulmány: kettő az *Iskolakultúrában*, egy az *Új Pedagógiai Szemlében* és kettő a *Pedagógusképzésben*;
- 2005-ben öt tanulmány: egy az *Iskolakultúrában*, kettő a *Magyar Pedagógiában* és kettő a *Pedagógusképzésben*;
- 2006-ban négy tanulmány: kettő az *Iskolakultúrában* és kettő az *Új Pedagógiai Szemlében*;
- 2007-ben hat tanulmány: kettő az *Iskolakultúrában*, három az *Új Pedagógiai Szemlében* és egy a *Pedagógusképzésben* (az éves repertoárból már hiányzik a *Magyar Pedagógia* 4. száma);
- 2008-ban – a *Magyar Pedagógia* számai nélkül – tizenhárom tanulmány: egy az *Iskolakultúrában*, kilenc az *Új Pedagógiai Szemlében* és három a *Pedagógusképzésben* jelent meg.

Mindezek ismeretében vizsgáljuk meg a négy folyóirat tanulmányaira alapozó kvalitatív kutatás-módszertani körkép kialakításának szempontrendszerét, és az eredmények függvényében fogalmazzuk meg a tanulságokat. A kategória-rendszer kialakításánál arra törekedtünk, hogy a stabil, követhető felépítést mutató, illetve az egzakt struktúrát nem szem előtt tartó kvalitatív tanulmányok is elhelyezhetők legyenek a gyűjteményes bázisban. Különválasztottuk a vizsgálatok elméleti háttérével foglalkozó tanulmányokat, a módszerek alkalmazását bemutató írásokat (kvalitatív módszerek, kvalitatív-kvantitatív és kvalitatív-kvalitatív módszerkombinációt használó tanulmányok) és a recenziókat.

A kvalitatív vizsgálatok elméleti háttérével foglalkozó tanulmányok

Ebben a témakörben a publikációkat öt kategóriába soroltuk:

- a kvalitatív kutatás filozófiai háttérét bemutató tanulmányok;
- a módszerek alkalmazhatóságát tárgyaló írások;
- a metodológiai elveket részletező cikkek;
- a vizsgálatok sokszínű megközelíthetőségének problematikáját elemző tanulmányok;
- a kvalitatív kutatás elveinek, felépítésének vizsgálatát célul kitűző tanulmányok.

A 2. táblázat az egyes kategóriák elemeinek folyóiratunkénti megjelenését mutatja.

2. táblázat. Az elméleti háttérrel bemutató tanulmányok

	Az elméleti tanulmányok kategóriái és a vonatkozó cikkek száma				
	Filozófiai háttér	Módszerek alkalmazhatósága	Metodológiai elvek	Sokszínű megközelítés	Elvek, felépítés problémái
<i>Iskolakultúra</i>	6	1	2	1	0
<i>Új Pedagógiai Szemle</i>	0	0	0	5	2
<i>Magyar Pedagógia</i>	0	0	0	0	0
<i>Pedagógusképzés</i>	0	0	0	0	0

Az *Iskolakultúr*ában megjelenő, a filozófiai háttérrel vizsgáló kvalitatív elméleti tanulmányok részletesen szólnak a hermeneutika értelmezéséről és neveléstudományban való megjelenéséről (lásd *Ballér*, 2002; *Fenyő*, 2002; *Kiss*, 2002; *Zrinszky*, 2002), Nahalka (2003) írásából információkat kaphatunk a nevelési nézetek kutatásának problematikájáról, míg Szabolcs (2004) tanulmánya segítségével betekintést nyerhetünk az ismeretelmélet és pedagógia viszonyának értelmezésébe.

A módszerek alkalmazásának elméleti vonatkozásai kategóriában Vámos (2003a) tanulmányából a metafora mint kvalitatív kutatási technika használatának specifikumait ismerhetjük meg.

A metodológiai elvek tekintetében a kvalitatív vizsgálatok egyik kritikus pontja kerül előtérbe. Mezei (2006) tanulmánya részletesen bemutatja az interjú validálási lépéseit, míg Sántha (2007a) írása átfogó képet ad a metodológiai követelmények lehetséges megközelítési módjáról, és rávilágít a kvalitatív kritériumkatalógus használhatóságára.

A kvalitatív vizsgálatok sokszínű megközelítésének kategóriájában Marton (2004) tanulmánya kiemelt figyelmet érdemel, hiszen a Lesson Study technika bemutatása sok hasznos alapelemet és tanulságot hordoz a kvalitatív kutatások művelői számára is. Az elvek és a felépítés kategóriába sorolható publikációkat nem találtunk.

Ugyanezt az elemzési logikát követve megállapítható, hogy az *Új Pedagógiai Szemle* az elméleti háttér filozófiai megközelítéséről, a módszerek alkalmazhatóságáról és a metodológiai elvek teoretikus megközelítéséről nem tartalmaz cikkeket, viszont a kvalitatív vizsgálatok sokszínű megközelítésének kategóriájában öt tanulmányt is felvonultat.

Hasonlóan Marton cikkéhez, Havas (2004, 2008) akciókutatásról és az akciókutatás gyakorlatbeli alkalmazásáról szóló, továbbá Gordon Györi (2007) tanórákutatással foglalkozó írásai kvalitatív szempontból is megragadhatók, míg Sántha (2007b) beavatkozás nélküli vizsgálatokat tárgyaló tanulmánya a kvalitatív kutatások palettájának szélesítését szolgálja. Elemzésünk logikai keretrendszerében helyet követel Réti és Varga (2008) tanulmánya is, hiszen a szerzők egy rövid fejezettrészben a kvalitatív kutatómódszertan pedagógiai folyamatok vizsgálatában – különösen a fenntarthatóságra nevelés kutatásában – betöltött szerepét hangsúlyozzák, továbbá kiemelik az akciókutatás jelentőségét is.

A vizsgálatok felépítésének problematikájával foglalkozó kategóriába sorolhatók Sántha (2006b, 2008c) tanulmányai. Az előbbi a hipotézis létjogosultságának a kvalitatív kutatásbeli szerepét tárgyalja, érveket és ellenérveket fogalmaz meg a témával kapcsolatban, utóbbi pedig az abduktív következtetés logikai háttérét elemzi a kvalitatív vizsgálatban.

A vizsgált időszakban a *Magyar Pedagógiában* és a *Pedagógusképzésben* nem találtunk kvalitatív elméleti tanulmányokat.

A kvalitatív módszerek alkalmazását elemző tanulmányok

Ebben a témakörben három kategóriát állítottunk fel:

egyféle kvalitatív módszert alkalmazó kutatások;

kvalitatív-kvalitatív módszerkombinációt bemutató tanulmányok;

kvalitatív-kvantitatív módszerkombinációt alkalmazó tanulmányok.

A 3. táblázat a módszerek vagy módszerkombinációk megjelenését mutatja a különböző folyóiratokban.

A 3. táblázat tartalmi kategóriáin túlmutatóan szükséges meghatározunk azt is, hogy melyik technika hányszor tűnt fel a kvalitatív módszerek gyakorlati alkalmazását bemutató tanulmányokban. Ezek az adatok egyrészt azt mutatják, hogy a kutatók mely módszereket, technikákat részesítik leginkább előnyben, másrészt pedig választ adnak a téma sajátosságaira is, hiszen a kvalitatív módszer (is) szelektál, a módszerek nem alkalmazhatók válogatás nélkül bármely kutatási területen. A tanulmányokban az interjú szerepelt a legtöbbször (tizenkét esetben), a metafora, a kognitív térkép (strukturálatlan és struktu-

rált) és a részt vevő megfigyelés (például osztálytermi megfigyelés) négy-négy alkalommal, a fókuszcsoporthoz interjú háromszor, a támogatott felidézés két esetben, majd a reflektív jegyzőkönyv, a reflektív napló, a munkanapló-terepnapló, a hangosan gondolkodás, a mélyinterjú és az archeológiai diskurzuselemzés következik egy-egy alkalmazással. Meg kell jegyeznünk, hogy a reflektív jegyzőkönyv, a reflektív napló és a munkanapló-terepnapló esetében nem mindig beszélhetünk teljesen különböző módszerekről és technikákról, de a rögzített szempontok szerinti naplózás és a kötetlen naplókészítés már különböző háttérű és célú kutatások szolgálatában állhat. Jelenleg a csoportosításnál a szerzők fogalomhasználata szerint döntöttünk.

3. táblázat. Kvalitatív módszerek és módszerkombinációk

	<i>Kvalitatív módszer</i>	<i>Kvalitatív-kvalitatív kombináció</i>	<i>Kvalitatív-kvantitatív kombináció</i>
<i>Iskolakultúra</i>	interjú (Golnhofer, 2003; Lénárd, 2003; Petriné, 2003; Rapos, 2003; Réthy, 2003; Vámos, 2003b) kognitív térkép (Szivák, 2003) munkanapló-terepnapló (Huszár, 2005)	videofelvétel és részt vevő megfigyelés (Rex, 2006)	nincs
<i>Új Pedagógiai Szemle</i>	fókuszcsoporthoz interjú (hang- és videofelvétellel) (Kontráné és Kormos, 2008) archeológiai diskurzuselemzés (a vizsgálat tartalom-elemzésre alapoz, helyenként kvantitatív jelleget ölt) (Pálfi, 2008)	interjú és osztálytermi megfigyelés (Mezei, 2008) fókuszcsoporthoz interjú és mélyinterjú (Vilmányi, Hetesi és Veres, 2008) (kvalitatív elővizsgálat a kvantitatív kutatás előkészítésére)	kérdőív metaforás részkérdésekkel (Pénzes, 2008) (a módszertani kombináció vitatható, de a kvalitatív elemzés szempontjából lényeges a metaforák jelenléte) kérdőív és félig strukturált interjú (az interjúk feldolgozása kvantitatív és kiemelten kvalitatív tartalom-elemzéssel) (Békési, 2008)
<i>Magyar Pedagógia</i>	interjú (Kormos és Csizér, 2005) metafora (Vámos, 2001)	interjú és hangosan gondolkodás (Kelemen, Csikos és Szteklács, 2005) (kvalitatív módszerek, sokoldalú kvantitatív adatfeldolgozás)	nincs
<i>Pedagógusképzés</i>	fókuszcsoporthoz interjú (Mogyorósi, 2007) reflektív jegyzőkönyv (Hegedűs, 2008) reflektív napló (Sántha, 2008d)	támogatott felidézés és kognitív térkép (Sántha, 2004) kognitív térkép, metafora és résztvevő megfigyelés (Dudás, 2005)	kérdőív, interjú, kognitív térkép, metafora és támogatott felidézés (Köcséné, 2004) kérdőív, interjú és résztvevő megfigyelés (Niemi, 2005)

A kvalitatív módszerek és módszerkombinációk tartalmi kategóriáin belül több alkategóriát szerepeltettünk. Segítségükkel választ kívántunk kapni arra, hogy a módszertani tanulmányok kitérnek-e a kvalitatív minta és a mintavétel kérdésére, tárgyalják-e a metodológiai követelményeket, mennyire tartják fontosnak a kvalitatív etikai modellek szerepét, illetve hogyan vélekednek az általánosításról.

E szempontok elemzése során a módszertani kultúráról változó képet kaptunk. A kvalitatív minta és a mintavétel kérdései eltérő súlyozással szerepeltek a tanulmányokban, a mintavételi stratégiák kevés figyelmet kaptak, sok helyen meg sem jelentek. Itt újfent azzal a dilemmával találkozunk, amely a kvalitatív vizsgálatok stabilitását, tervezhetőségét és felépíthetőségét, illetve a szabad kvalitatív irányzat által képviselt teljes szabadságot állítja elénk. A mintaszám és az általánosíthatóság kapcsolatban állnak egymással, erre tekintettel voltak a tanulmányok is. A nagy mintás kvalitatív vizsgálatok általános érvényű következtetéseket is megfogalmaztak.

Problémás és további kérdések sokaságának feltételét sem nélkülöznék a metodológiai követelményeknek való megfelelés kategória vizsgálata. Konszenzust és következetességet igényel a kutatóktól ez a témakör, amelyre – a nemzetközi publikációkkal összhangban – újból érvényes a „dilemmahelyzet”: a szabad kvalitatív irányzat szerint dolgozzunk, vagy próbáljunk a lehetőségek szerint következetesen felépített vizsgálatot folytatni. Az utóbbi kérdés sem egyszerű, hiszen speciálisan a kvalitatív kutatásra vonatkozó, illetve a kvantitatív paradigmából átértelmezett kvalitatív elvek közötti választás teremthet megfelelő összhangot a vizsgálat számára. A problémafelvetés összetettségét igazolva pusztán Mezei (2008) tanulmánya tér ki az interjú alkalmazása során a validálási folyamatokra. Ekkor újfent igazolódni látszik a nemzetközi szakirodalomban is egyre inkább központi szerepet vállaló szempont, mely szerint a kvalitatív kritériumkatalogus használata nélkülözhetetlen a stabil vizsgálatok felépítéséhez (Steinke, 2002).

Tanulságos áttekintnünk a kvalitatív etika megjelenését is. Köztudott, hogy a kutatónak a vizsgálat során figyelembe kell vennie a pedagógiai kutatásokban érvényesülő etikai következményeket. A pedagógiai vizsgálatokban – különösen kvalitatív esetben – a kutató etikai felelőssége már a kutatás kezdetétől szükségszerűen jelen van, hiszen tekintettel kell lennünk arra, hogy milyen hatást gyakorol a kutatás a vizsgált jelenségekre, illetve személyekre. Az etikai elvek közül az önkéntesség és az anonimitás kapott kiemelt szerepet a tanulmányokban, noha a speciális kvalitatív etikai modellek (Szabolcs, 2001) kitüntetett figyelemmel való kísérése adhatná meg a vizsgálat számára az igazi kvalitatív környezetet, továbbá mindezek segítségével információt kaphatunk volna a kutatások speciális etikai követelményei és a gyakorlati kivitelezés közötti kapcsolat megvalósíthatóságáról.

A recenziók

A kvalitatív kutatómódszertannal kapcsolatos recenzióknak szintén célszerű kiemelt figyelmet szánnunk, hiszen segítségükkel beépülhetnek a pedagógiai köztudatba a nemzetközi szakirodalom és a hazai kutatómódszertan aktuális eredményei.

A recenziók vizsgálatát (4. táblázat) három tartalmi kategória alapján végeztük:

- tartalomismertetésről szólnak;
- mértéktartó kritikát tartalmaznak;
- erős kritikái írások.

4. táblázat. A recenziók tartalmi kategóriák szerinti vizsgálata

	Tartalomismertetés	Mértéktartó kritika	Erős kritika
Iskolakultúra	1	2	0
Új Pedagógiai Szemle	2	1	0
Magyar Pedagógia	0	0	0
Pedagógusképzés	1	0	0

A vizsgált időszakban két külföldi kutató, Jennifer Mason és Jo Reichertz könyvéről jelent meg kritika Sántha (2006c, 2008b) két tanulmányában; mindkét recenziót a mértéktartó kritika kategóriájában tüntettük fel. Mason kötete a kvalitatív kutatás alapelemeit tárgyalja, míg Reichertz a kvalitatív vizsgálatok egy speciális részével, az abdukció szerepével foglalkozik. Szabolcs Éva 2001-ben megjelent bevezető, alapozó kvalitatív módszertani könyvét Nikolov (2002), míg Sántha Kálmán 2006-ban kiadott, a kvalitatív mintavétel jellegzetességeit elemző kötetét Dobó (2007) és Trentinné (2008) ismertette; előbbi a mértéktartó kritika, míg utóbbiak a tartalomismertetés kategóriájába sorolhatók. A tartalomismertetésnél figyelmet érdemel Dörnyei Zoltán angol nyelvű, a kvantitatív, a kvalitatív és a kombinált módszertanról szóló könyvéről készült recenzió Mezei (2007) tollából, valamint Ádám (2003) könyvismertetője a *Kutatás-módszertani Kiskönyvtár* sorozatban publikált kötetekről, így többek között a Szabolcs Éva könyvéről készült recenziórészlet is. Az erős kritika tartalmi kategóriába nem soroltunk recenziókat, hiszen a mértéktartó és az erős kritika kifejezések sok szubjektív elemet tartalmaznak, így az elemző nézetrendszerétől is függ, hogy adott esetben melyik tartalmi kategóriát részesíti előnyben (kvalitatív elemzést végeztünk, így válnunk kell az ezzel járó szubjektív hatásokat).

Összegzés

A fenti körkép elkészítésével részletes információkat kaphattunk a hazai kvalitatív kutatómódszertan helyzetéről, módszertani kultúránk és elméleti háttérünk fejlettségi szintjéről. Reményeink szerint a feltárt problémák útmutatóként szolgálnak a következő évtized kvalitatív, illetve kvalitatív és kvantitatív módszertani kombinációt alkalmazó vizsgálataira számára, hiszen a tudomány és a technika fejlődésével olyan új módszercsoportok, eszközök jelenhetnek meg a kvalitatív kutatásokban is, amelyek a módszertani kérdések újabb átgondolását teszik szükségessé. A nemzetközi példát figyelembe véve, itthon kialakításra vár a kvalitatív vizsgálatok etikai kódexe, továbbá célszerű lenne egy olyan interdiszciplináris fórum kialakítása, amely teret engedne a különböző tudományterületeken kvalitatív vizsgálatokat (is) folytató szakemberek tapasztalatainak megvitatására. Ez az áttekintés a bevezetőben említett kvalitatív szakirodalmi bázis létrehozásán túl a kutatóknak azt sugallhatja, hogy önreflexiót gyakorolva még hatékonyabbá tehetik tevékenységüket.

Irodalom

- Ádám Anetta (2003): Kutatómódszertanról pedagógusoknak. *Új Pedagógiai Szemle*, 2. 117–119.
- Ballér Endre (2002): A hermeneutika és a neveléstudomány kapcsolódási pontjai. *Iskolakultúra*, 12. 21–24.
- Békési Kálmán (2008): Innováció és intézményfejlesztés. *Új Pedagógiai Szemle*, 11–12. 106–118.
- Dobó István (2007): Életre keltett kutatás. *Új Pedagógiai Szemle*, 10. 126–128.
- Dudás Margit (2005): A tanárképzésbe belépő hallgatók nézeteinek feltárásai lehetőségei. *Pedagógusképzés*, 3. sz. 23–43.
- E. Szabó Zoltán (1996): A fogalomtérkép és a rendezett fa. *Magyar Pedagógia*, 2. 195–204.
- Ehmann Bea (2002): *Szöveg mélyén*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Falus Iván (1985): A videotechnika alkalmazása a tanári döntéshozatal kutatásában. In Poór Ferenc (szerk.): *A videotechnika alkalmazása a pedagógusképzésben és -továbbképzésben*. OOK, Veszprém. 41–55.
- Feischmidt Margit (2006): *Az empirikus kutatások kvalitatív módszereinek episztemológiai alapvetései*. 2008. 02. 21-i megtekintés, http://szabadbolcseszet.elte.hu/index.php?option=com_tanelm&id_tanelm=838&tip=0
- Fenyő Imre (2002): Hermeneutika és tradíció. *Iskolakultúra*, 12. 31–39.
- Gelencsér Katalin (2003): Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, 1. 143–154.
- Glaser, B. G. – Strauss, A. L. (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. ABC, Chicago.
- Golnhöfer Erzsébet (2003): Tanulóképek és iskolaelméletek. *Iskolakultúra*, 5. 102–106.

- Gordon Györi János (2007): Tanórakutatás (lesson study). Egy elterjedőben lévő oktatásfejlesztési módszer magyarországi adaptációjának kérdései. *Új Pedagógiai Szemle*, 2. 15–23.
- Niemi, H. (2005): Aktív tanulás – avagy egy kívánatos kultúráváltás a tanárképzésben és az iskolában. *Pedagógusképzés*, 3. 87–116.
- Havas Péter (2004): Akciókutatás és a tanulás fejlesztése. *Új Pedagógiai Szemle*, 6. 3–8.
- Havas Péter (2008): A Globális éghajlatváltozás című oktatócsomag fejlesztése és a kipróbálás tapasztalatai. *Új Pedagógiai Szemle*, 10. 43–67.
- Hegedűs Judit (2008): Tanár szakos hallgatók a javítóintézeti világról. *Pedagógusképzés*, 3. 5–21.
- Huszár Zsuzsanna (2005): A munkanapló és a terepnapló a kvalitatív kutatások eszköztárában. *Iskolakultúra*, 12. 114–124.
- Kelemen Rita – Csikos Csaba – Szteklács János (2005): A matematikai problémamegoldást kísérő metakognitív stratégiák vizsgálata a hangosan gondolkodtatás és a videomegfigyelés eszközével. *Magyar Pedagógia*, 4. 343–358.
- Kiss Endre (2002): A hermeneutika születése a pozitívizmus tudományelméletének szelleméből. *Iskolakultúra*, 12. 28–31.
- Konráné Hegyibíró Edit – Kormos Judit (2008): Módszerek és ajánlások a diszlexiás nyelvtanulók eredményes tanításához. *Új Pedagógiai Szemle*, 4. 23–40.
- Kormos Judit – Csizér Kata (2005): A családi környezet hatása az idegen nyelvi motivációra: egy kvalitatív módszerekkel történő kutatás tanulságai. *Magyar Pedagógia*, 1. 29–40.
- Köcséné Szabó Ildikó (2004): A tanárjelöltek tanári énképének néhány jellegzetessége. *Pedagógusképzés*, 2. 45–55.
- Krüger, H. H. (2006): *Einführung in Theorien und Methoden der Erziehungswissenschaft*. Verlag Barbara Budrich, Opladen–Farmington Hills.
- Lénárd Sándor (2003): Naiv nevelési nézetek. *Iskolakultúra*, 5. 76–83.
- Marton Ferenc (2004): A tudásalapú társadalom két illúziója. *Iskolakultúra*, 10. 31–37.
- Mayring, P. (2002): *Einführung in die qualitative Sozialforschung*. Beltz Verlag, Weinheim.
- Mezei Gabriella (2006): Egy interjú kérdéssor validálása: a motivációs tanítási gyakorlat vizsgálata. *Iskolakultúra*, 10. 128–132.
- Mezei Gabriella (2007): Kutatásmódszertan az alkalmazott nyelvtudományban. *Iskolakultúra*, 6–7. 204–206.
- Mezei Gabriella (2008): Motiváló tanítási gyakorlat, avagy hogyan motivál egy tanári diplomával nem rendelkező angoltanár. *Új Pedagógiai Szemle*, 4. 57–71.
- Mogyorósi Zsolt (2007): Pedagógusjelöltek a szakmáról és a képzésről. *Pedagógusképzés*, 4. 123–132.
- Nahalka István (2003): A nevelési nézetek kutatása. *Iskolakultúra*, 5. 69–75.
- Nikolov Marianne (2002): Kvalitatív szemléletű kutatásról. *Iskolakultúra*, 9. 117–119.
- Pálfi Melinda (2008): A felnőttképzés diskurzusa az Új Pedagógiai Szemleben 1989-től 2007-ig. *Új Pedagógiai Szemle*, 11–12. 50–68.
- Petriné Feyér Judit (2003): Nézetek a nevelési módszerekről. *Iskolakultúra*, 5. 83–88.
- Pénzes Éva (2008): Metaforák a (gyógy)pedagógiában. *Új Pedagógiai Szemle*, 6–7. 228–238.
- Rapos Nóra (2003): Iskolai félelmek vizsgálata. *Iskolakultúra*, 5. 107–113.
- Rex, L. (2006): Az iskolai sikeresség és a társas inklúzió kapcsolata. *Iskolakultúra*, 10. 58–70.
- Réti Mónika – Varga Attila (2008): Új tendenciák a fenntarthatóságra nevelésben. *Új Pedagógiai Szemle*, 10. 17–42.
- Réthy Endréné (2003): Gyermeki énkép – szülői gyermekkép. *Iskolakultúra*, 5. 96–101.
- Sántha Kálmán (2004): A pedagógusok reflektív gondolkodásának vizsgálata. *Pedagógusképzés*, 2. 27–44.
- Sántha Kálmán (2006a): *Mintavétel a kvalitatív pedagógiai kutatásban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Sántha Kálmán (2006b): Létezik-e hipotézis a kvalitatív kutatásban? *Új Pedagógiai Szemle*, 11. 3–11.
- Sántha Kálmán (2006c): Kvalitatív kutatás. Hasznos útmutató a kvalitatív módszertani elvekről és technikákról. *Új Pedagógiai Szemle*, 5. 122–144.
- Sántha Kálmán (2007a): A kvalitatív metodológiai követelmények problémái. *Iskolakultúra*, 6–7. 168–177.
- Sántha Kálmán (2007b): Beavatkozás nélküli vizsgálatok. *Új Pedagógiai Szemle*, 7–8. 68–78.
- Sántha Kálmán (2008a): Bevezetés a kvalitatív pedagógiai kutatás módszertanába. Lektorált kézirat.
- Sántha Kálmán (2008b): Új nézőpont a kvalitatív kutatásban. *Iskolakultúra*, 11–12. 144–146.
- Sántha Kálmán (2008c): Abduktív következtetés a kvalitatív pedagógiai kutatásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 8–9. 32–44.
- Sántha Kálmán (2008d): Tanárjelöltek reflektív naplói a gyakorló tanításról. *Pedagógusképzés*, 4. 87–97.
- Steinke, I. (2002): Gütekriterien qualitativer Forschung. In Flick, U. – von Kardoff, E. – Steinke, I. (szerk.): *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. Rowohlt Verlag, Hamburg. 319–331.
- Szabolcs Éva (1999): A kvalitatív kutatási módszerek megjelenése a pedagógiában. *Magyar Pedagógia*, 3. 343–348.
- Szabolcs Éva (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Szabolcs Éva (2004): Ismeretelmélet és pedagógia. *Iskolakultúra*, 9. 28–37.
- Szivák Judit (2002): *A pedagógusok gondolkodásának kutatási módszerei*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Szivák Judit (2003): Hallgatók levelelssel kapcsolatos nézetei. *Iskolakultúra*, 5. 88–96.
- Szokolcsy Ágnes (1986): Etnometodológiai szemlélet a pedagógiában. *Magyar Pedagógia*, 2. 250–265.
- Trentinné Benkő Éva (2008): Mintavétel a kvalitatív pedagógiai kutatásban. *Pedagógusképzés*, 3. 153–161.

Vámos Ágnes (2001): A metafora felhasználása a pedagógiai fogalmak tartalmának vizsgálatában. *Magyar Pedagógia*, 1. 85–108.

Vámos Ágnes (2003a): Metafora a pedagógiai kutatásban. *Iskolakultúra*, 4. 109–113.

Vámos Ágnes (2003b): Tanárkép, tanárfogalom a családban. *Iskolakultúra*, 5. 113–119.

Vilmányi Márton – Hetesi Erzsébet – Veres Zoltán (2008): Az eredménykockázat csökkentésének lehetőségei a felsőoktatásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 8–9. 71–86.

Zrinszky László (2002): A hermeneutika pedagógiai megértéséről. *Iskolakultúra*, 12. 24–28.

A Gondolat Kiadó könyveiből